

УДК 882.6(092) Чорны

Т. У. Ківяцкая

РАМАН «МЛЕЧНЫ ШЛЯХ» КУЗЬМЫ ЧОРНАГА: УНІВЕРСАЛЬНАСЦЬ ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЫ

У артыкуле разглядаецца роля асноўных вобразаў у мастацкай сістэме рамана Кузьмы Чорнага «Млечны шлях». Звернута ўвага на асноўныя асаблівасці твора: спосаб увядзення герояў, умоўнасць мастацкай прасторы, непрамыя сэнсавыя сувязі і інш. Аўтар падкрэслівае асаблівую ролю вобразаў дрэва і жанчыны, а таксама паху дрэва ў прозе Чорнага, праводзіць паралелі з іншымі творамі пісьменніка.

Раманы класіка беларускай літаратуры дваццатага стагоддзя Кузьмы Чорнага і сёння здзіўляюць сваёй разнастайнасцю: ён умеў пісаць па-рознаму, таму вывучаць кожны з іх – а значыць знаходзіць новыя прыёмы, новыя вобразы, новыя сімвалы, спасцігаць новую грань аўтара. «Сястра», «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», «Вялікі дзень» – творы, на наш погляд, унікальныя. У дадзеным артыкуле мы спынімся на некаторых аспектах аналізу апошняга.

Мэта дадзенай працы – вызначыць асноўныя рысы рамана «Млечны шлях», дзеля чаго будзе звернута ўвага на вобразную сістэму, асаблівасці яе прадстаўлення, а таксама на асноўныя сімвалы. Для таго каб больш поўна акрэсліць ролю вобраза дрэва ў рамане, будуць выкарыстаны іншыя творы пісьменніка.

Вобразам-сімвалам адводзіцца важная роля ў прозе Кузьмы Чорнага. Большасць з іх – універсальныя, так бы мовіць, метасімвалы, выходзяць за межы канкрэтнага твора (дрэва, дарога, зямля, жанчына).

Адметнасцю рамана «Млечны шлях» з'яўляецца тое, што героі ўводзяцца праз атрыбут (а не праз імя). Такі спосаб увядзення герояў у мастацкую прастору твора ўказвае чытачу на пэўную знакавасць і нават прытчавасць. Атрыбутамі ў дадзеным выпадку выступаюць зброя (фінскі нож), узрост (самы малады з чатырох), партрэтная рыса (адкінутыя назад валасы), занятак (майстраванне труны). Першае імя, якое называецца ў творы, – Ганна – належыць апошняй з сямі апісаных аўтарам асоб. Да таго ж, да канца рамана так і не раскрываюцца імёны ўсіх удзельнікаў падзей. Гэта не так важна для аўтара. Галоўны сэнс – у самой мадэлі, схеме, сітуацыі, якую ён стварае.

Пра прытчавасць і ролю знакаў у рамане сведчыць і самы пачатак тэксту: рыжы бык здолеў «выбіцца з бяды» – адстаць ад чарады, якую гналі на станцыю немцы, але гэтае выратаванне – падман, бо трапляе ці не ў больш страшную пастку (па сутнасці, гэта ёсць згадка пра такое ж падманнае выратаванне герояў у далейшым, калі яны замест дома, дрэваў і паху мірнага жыцця знаходзяць папялішча).

Згодна са слоўнікам, бык ёсць «сімвал непераможнай сілы, ахвярнасці, самаадмаўлення» [1, с. 29]. Гэта сімвал ахвяры, якую прынёс вайне кожны з герояў, як і кожны з тых, у чые жыццё ўвайшла вайна. Гэта ахвяра ўсяго чалавецтва праз забойства – дзеля жыцця. Бо свет твора Чорнага ёсць мадэль Сусвету («...неабдымны свет прасторы, сярод якога стаяла гэтая хата» [2, с. 217]).

Млечны ж шлях таксама, па сутнасці, сімвал усяго чалавецтва, а ў дадзеным кантэксце людзей на вайне. Бо Млечны шлях ёсць безліч зорак, якіх, паасобку нельга разгледзець з зямлі. Але ўсе разам яны зліваюцца ў зорную светлую стужку. Так і дзеянні, справы, інтарэсы, ахвяры, бядоты асобнага чалавека не заўважныя ў маштабе народа або ўсяго чалавецтва. Але з гэтых асобных стратаў, ахвяр і складаецца агульная бяда краіны і свету падчас вайны. І на адлегласці (мы гаворым пра аддаленасць не

столькі геаграфічную, колькі часавую) мы бачым лёс народа, але не можам разгледзець лёсы асобных людзей.

Прытчывасць твору надае таксама доўгі маналог студэнта педінстытута, які ўцёк з нямецкага палону. Гэтая споведзь выразна выбіваецца з агульнага палатна тэксту. Найперш фрагмент уключае своеасаблівую прыпавесць пра ненароджаную дачку, жыццё як механізм і жыццё як нянавісць. Сама ідэя споведзі нібыта пераносіцца на Ганусю, адзіную дзяўчынку сярод мужчын («Я яе адчуваю. І мне здаецца, што гэта ты і ёсць, Гануся» [2, с. 202]). Гануся – гэта заўтрашні дзень, гэта нейкая мэта, спраўдзіць якую жадае яе бацька (як і студэнт Ярмаліцкі).

Другім аспектам маналога з’яўляецца сапраўдная гісторыя самога студэнта, яго палон і ўцёкі.

У мастацкую прастору твора ўводзіцца яшчэ адзін зварот у мінулае – гэта ўспаміны Ганусінага бацькі, Мікалая Сямягі, які таксама распачынае апавяданне-споведзь. Распавядаючы сваю гісторыю, героі, па сутнасці, гавораць пра лёс сваіх мацярок. Аўтар такім чынам акцэнтуюе ўвагу чытача на значэнні вобразы маці ў філасофіі твора. Маці – гэта мера любові і нянавісці (студэнт Ярмаліцкі гаворыць: «Мая нянавісць да фашыстаў роўная майму замілаванню да мае маці...» [2, с. 202]). Філасофія маці як самага дарагога, як меры ўсяго жыцця пераносіцца на вобраз Ганусі, пра што будзе сказана ніжэй.

У рамане «Млечны шлях» істотную сэнсавую ролю адыгрываюць вобразы жанчыны (Гануся, маці, Марына, Вера) і дрэва (лес, вязы, пах мокрай кары, сілуэт вялікага дрэва ў акне, хвоя, дуб, граб, таполя, старая груша, дровы).

Калі гаворыць пра вобраз жанчыны, то варта адзначыць, што Чорны надзяляе будучыню жаночымі рысамі (Гануся – заўтрашні дзень), як і мінулае: героі згадваюць сваё ўчора, якое непарыўна звязана з маці (як гэта вынікае з аповедаў Ярмаліцкага і Сямягі). Маці – гэта таксама і жонка Сямягі, якая нараджае яму блізнят, Ганусю і Марыну.

Жанчыны ў рамане паміраюць. Надзея (імя сімвалічнае) забівае вайна. І пачынаецца безнадзейнасць («Цяпер Надзеіна магіла стала аграмаднай. Яна ўся палала агнём» [2, с. 214–215]; «Надзея тлела ў агні, скованая каменнем...» [2, с. 215]). Але яшчэ жыве вера (сястра Сямягі Вера, імя якой мы атаясамліваем з верай наогул. Надзея на лепшае нараджаецца тады, калі да Марыны вяртаецца зрок («вясна дае чалавеку сілы» [2, с. 216]).

Сімвалічным з’яўляецца і тое, што адна з сясцёр-блізнят напачатку губляе зрок, а пасля памірае. Такім чынам, памірае надзея на заўтрашні дзень (Марына), але застаецца яшчэ вера (Гануся).

Гануся сімвалізуе веру ў заўтрашні дзень, у герояў яна выклікае думкі пра ненароджаных дзяцей маладых салдат і палонных (такіх, як Ярмаліцкі) і народжаных, існых – тых бацькоў, якіх забрала вайна (такіх, як немец у рамане). І, з другога боку, гэта жанчына-маці (не ў літаральным сэнсе). Гледзячы на яе, мужчыны ўспамінаюць пра сваіх мацярок – «самае дарагое, што ёсць у чалавека» [2, с. 218]. Самую адказную справу – падпал хаты, поўнай немцаў, – робіць менавіта яна, Гануся.

І калі ўжо казаць пра знакавыя вобразы, то ў рамане «Млечны шлях» істотную ролю адыгрывае, як было згадана раней, вобраз дрэва. Дрэва (як і яго пах) з’яўляецца для прозы Чорнага вельмі важным мастацкім сродкам (узгадаем: старая таполя, што расце на вялікім скрыжаванні ў «Пошуках будучыні», – гэта дрэва лесу чалавека, дрэва памяці, своеасаблівы сведка часу, а для немца Шрэдэра – прывід мінулага; у «Трэцім пакаленні» выкарыстоўваецца вобраз грушы-дзічкі ў якасці своеасаблівага полюса ў прасторавай сістэме твора і г.д.).

Шэсць вязаў, якія пакінуў на Случчыне Ярмаліцкі, з іх адмысловым пахам мокрай кары становяцца ў творы не проста сімвалам роднага кутка і мінулага, а

сімвалам «зямлі абетаванай». Сюды ідуць героі пасля падпалу хаты, поўнай немцаў. І тое, што вязы сустрэлі іх абсмаленыя і без голля, атаясамліваецца з яшчэ адной забітай надзеяй. Спаленыя дрэвы не маюць паху, яны больш не існуюць, як і дом маці Ярмаліцкага, – толькі попел і асмалкі.

Такім чынам, надзея ў рамане памірае тройчы:

- у вобразе Надзеі Сямягі;
- у вобразе Марыны;
- у вобразе шасці вязаў.

Напрыканцы Гануся, Ярмаліцкі, Новак і Сямяга знаходзяць і веру, і надзею: веру – у асобе Веры сястры Сямягі, а надзею – у самой Ганусі (бляск вачэй, які з’явіўся ў яе ў Асіпавіцкіх лясах, нагадвае бляск вачэй Надзеі Сямягі).

Яшчэ адзін істотны момант – умоўнасць мастацкай прасторы рамана. Мы маем на ўвазе той факт, што геаграфічна аўтар змяняе месцазнаходжанне герояў на працягу аповеду. Пакінуўшы гарэць хату Сямягі, героі на Случчыне прыходзяць... да вынікаў свайго ўчынку: іх чакае пажарышча. Да таго ж немец, які выратаваўся і не згарэў разам са сваімі супляменнікамі, у рэшце рэшт памірае... на пажарышчы. Такім чынам у рамане захавана пэўная сімвалічная тоеснасць. Аўтар нібы працягвае пэўныя сэнсавыя ніткі паміж героямі і іх учынкамі, якія чытач мусіць разгадаць.

У чарговы раз звернем увагу на спаленыя вязы. Дрэва ёсць сімвал жыцця, а ў «Млечным шляху» і надзеі. Але ў рамане дрэва згарае неаднойчы, паколькі агнём былі знішчаны яшчэ і дзве драўляныя хаты (хата маці Ярмаліцкага і хата Сямягі з немцамі). І двойчы Чорны «прыносіць» агню чалавечую ахвяру – спачатку Надзею, а пасля ворагаў. Але важна тое, што героі вяртаюцца да жыцця і знаходзяць надзею ў лясах, а значыць – там, дзе дрэвы.

Як піша Л.В. Карасёў (у дачыненні Андрэя Платонава), «міфапаэтычная інтэрпрэтацыя цалкам здольная прадставіць любы элемент тэксту (і так гэта звычайна і здараецца), прынамсі, у двух процілеглых сэнсах» [3, с. 127]. У выпадку з вобразнай сістэмай «Млечнага шляху» вобраз жанчыны можна трактаваць як смерць, веру, надзею, працяг жыцця. «Нараджэнне, – працягвае даследчык, – аказваецца роўным смерці, смех гучыць то як жыццесцвярджалны, то як пахавальны, белы колер можа быць вытлумачаны і як жыццё, і як смерць, вада – і як жывая, і як мёртвая і г.д. <...> Супрацьлегласці насамрэч роўныя паміж сабой, але роўныя толькі лагічна, у рэальным жа тэксце, напісаным чалавекам, які жыў у дваццатым стагоддзі, заўсёды ўгадваецца перамога той ці іншай магчымасці, заўсёды ёсць выбар у межах роўнамагчымай міфалагічнай антытэзы» [3, с. 128].

У рамане «Млечны шлях» выключную ролю адыгрывае пах кары, які становіцца сімвалам нечага зніклага, сімвалам смерці: яго адчуваюць героі падчас пахавання Ганусінай сястры Марыны; ён становіцца сімвалам гора для студэнта, бо пахам кары пасля дажджу поўніўся ўвесь свет, калі да іх з маці прыйшла вестка аб бацькавай смерці: «З таго часу на ўсё жыццё пах мокрай кары так жа важан мне, – гаворыць герой да Ганусі, – як і ўсход сонца, як і лета пасля вясны, і вясна пасля зімы» [2, с. 204].

І ў час вялікага душэўнага ўзрушэння студэнт таксама знітаваны з гэтым пахам, які, як ён кажа Ганусі, выварочвае яму душу. І хоць студэнт і гаворыць пра свой новы дом як пра частку душы, гэта не дом, а вязы (і пах іх мокрай кары) так глыбока запалі ў яго сэрца («Бывала, калі я сумысля глядзеў, як цень ад вязаў кладзецца на дом. <...> У спёку і суш я сумаваў, што не чую паху мокрай кары» [2, с. 205]).

Пах дрэва пісьменнік ужывае як мастацкі сродак не толькі ў «Млечным шляху», але і ў апавяданні «Семнаццаць год», у якім ранены салдат Пятро Тадаровіч, успамінаючы родны дом, адчувае, нібы насамрэч, «як пахне трухлявы плаццэц каля хаты пад чырвонаю рабінаю» [4, с. 170]. Такім чынам, у абодвух творах само дрэва (вязы –

рабіна) і яго пах (пах мокрай кары – пах трухлявага плота) звязваюцца з родным кутком і выратаваннем (у апавяданні гэта вяртанне да мірнага жыцця).

З другога боку, як і ў «Млечным шляху», дрэва ўзгадваецца і ў сітуацыі распачы, калі Тадаровіч вымушаны развітацца з адзіным жывым чалавекам са сваёй радзіны – старэйшым сынам («Ён чуў цяпер сябе страшна самотным, як бы сярод мора на гнилой дошцы» [4, с. 176]).

Дрэва мае сімвалічны сэнс і ў рамане «Вялікі дзень». Тут гэта нешта сваё, але недасягальнае. Максім Астаповіч за ўсё сваё жыццё насадзіў безліч дрэваў, але «не меў права дакрануцца да іх» [2, с. 297]. Усе дарогі ў маёнтку Гальваса ён абсадыў дрэвамі, «да дзён яго старасці на ўсіх тутэйшых дарогах увабраліся ў сілу, выраслі і далі мясцовасці зусім іншы выгляд – клёны і бярозы, ясені, вязы, ліпы і таполі. Да кожнага з гэтых дрэў дакраналіся яго рукі і маладосць, а пасля і ўсё жыццё кожнага з гэтых дрэў асталіся ў яго памяці» [2, с. 273]. Толькі праз шмат год, перажыўшы мноства пакутаў, ён здолеў пабудаваць для сябе і дачкі Марыны новую дамоўку і жыве думкай аб новых дрэвах і садзе каля сваёй хаты.

Дрэвы для героя «Вялікага дня» – гэта пэўны след у жыцці, гэта, так бы мовіць, частка самога чалавека, якая застанецца і пасля яго. Ён нават адчувае, як сляды рук Марыны, што дапамагае яму садзіць сад, нібыта назаўсёды застаюцца «на кары гэтых маладых дрэў, быццам яна блаславіла іх на вялікі рост і доўгі век» [2, с. 298].

Дрэвы ў пэўнай сітуацыі становяцца знакамі, што паказваюць шлях. Так, ужо іншы герой, Адам Блецька, праз шмат год вяртаецца ў родны кут і не пазнае яго: новыя вуліцы, будынкі, людзі. Але ён шукае дом свайго бацькі сярод гэтага перайначанага свету: «Ён пазнаваў старыя дрэвы і нават бачыў рэшткі былых сцежак пад імі» [2, с. 311]. Ён прыходзіць да таго месца, дзе стаяў дом, але «старыя дрэвы там былі, а дом знік» [2, с. 311]. Стаіць нейкая невялікая хата, чужая. І сярод безлічы незнаёмых будынкаў Адам бачыць знаёмыя дрэвы – напамін пра тое, што было.

Дрэвы – гэта частка таго сапраўднага шчасця вясковага чалавека, героя К. Чорнага («Шчасцем было ісці кожны дзень на працу і ўвечары прыходзіць з яе і кожны дзень бачыць клёны праз дарогу» [2, с. 332] – гэта адчуванні Уладзіміра Вялічкі ў першыя дні вайны). Гэта, па сутнасці, душа вясковага свету, знітаванага з прыродай. Таму дрэвы, якія згарэлі (як у «Млечным шляху») або знішчаны іншым чынам, у філасофіі твораў Чорнага азначаюць зніклы надзеі і забітае шчасце.

Пацверджанне гэтаму – яшчэ адзін эпізод з рамана «Вялікі дзень». Пачатак вайны для маленькай Настачкі стаў знішчэннем усяго яе свету. І Чорны ідзе да гэтай высновы праз апісанне дрэў, што былі спалены падчас паветранага нападу. Спаленыя дрэвы азначаюць спаленыя душы, знішчэнне жывога ў чалавечым сэрцы. І ў той жа час ратунак вяскоўцы знаходзяць у лесе. Зноў, як і ў «Млечным шляху», дрэвы азначаюць выратаванне. Настачку ж мучыць, што з пакінутай хаты яна не вынесла вазончык з дубком, які яна выгадала з жолуда (гэта можна патлумачыць наступным чынам: яна пакінула ў гэтым доме сваю душу. Безумоўна, гэта так, бо тут яна нарадзілася і мела шчаслівае дзяцінства). Калі ноччу Астаповіч вяртаецца ў сваю хату, ён перасаджвае дубок (мы бачым у гэтым алегарычную спробу выратаваць душу дзіцяці), а пасля ідзе глядзець на спаленую мясцовасць. І бачыць дрэвы. Спаленыя і далёкія, не кранутыя агнём, пасаджаныя некалі ім самім. Гэта сімвал надзеі, выратавання, якое чакае наперадзе.

Такім чынам, раман «Млечны шлях» надзвычай цікавы для мастацкага аналізу яго вобразна-прасторавай сістэмы. Вобразы дрэва і жанчыны набываюць у творчасці Кузьмы Чорнага ўніверсальны характар. Тую ж семантычную напоўненасць для вобраза дрэва лёгка расчытаць і ў іншых творах пісьменніка (раман «Вялікі дзень», апавяданне «Семнаццаць дзён» і інш.). Умоўнасць мастацкай прасторы, сістэма

сімвалаў, споведзі герояў, сэнсавыя сувязі між асобнымі фрагментамі, персанажамі, іх учынкамі надаюць твору філасофскую заглыбленасць.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Словарь символов и знаков / авт.-сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск : Харвест, 2004. – 512 с.
2. Чорны, К. Збор твораў. У 8 т. Т. 6 / К. Чорны. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1972. – 520 с.
3. Карасёв, Л. В. Движение по склону (вещество и пустота в мире А. Платонова) / Л. В. Карасёв // Вещество литературы. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – С. 127–162.
4. Чорны, К. Збор твораў. У 8 т. Т. 2. Апавяданні 1928–1944 гг. – / К. Чорны. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1972. – 488 с.

Kijavitskaja T.U. Kuzma Chorny's Novel «The Milky Way»: Universality of figurative system

In the article the role of main figures in Kuzma Chorny's novel «The Milky Way» artistic system is considered. The author drew attention to principal features of a work: the way of heroes entering, conventionality of artistic area, indirect semantic connections etc. The author underlines a special role of tree and woman feagures as well as tree smell in Chorny's prose, draws a parallel between other works of this writer.